

H.C. Andersen i sin samtid

Af: Johs. Nørregaard Frandsen¹

"Vor Tid er Eventyrets Tid". Denne sætning skriver H.C. Andersen i indledningen til eventyret "Dryaden"² fra 1868. Dryaden er en lille ånd eller fe, en træånd som er bundet af et liv i et træ uden for Paris. Hun kan ane lyset i den store by og vil så gerne opleve det. Bare én gang. Og sandelig: Dryaden kommer ind til Paris, oplever dens lys, dens liv og dens fart, og hun får hermed sit livs ønske opfyldt. Men opfyldelsen koster hende også livet. Træånden kan ikke leve uden sit faste udgangspunkt, træet.

Eventyret "Dryaden" er præget af ambivalens³ over for det moderne. Andersen slutter dog sin historie om Dryaden sådan: "Det er Altsammen skeet og oplevet. Vi saa det selv, i Udstillings-Tiden i Paris 1867, i vor Tid, i Eventyrets store vidunderlige Tid."

Eventyrets tid

H.C. Andersen (1805-1875) anvendte ikke bare ordet eventyr om den litterære genre, som han selv arbejdede i. Han anvendte også ordet om sin egen levetid og samtid. Den mest kendte af de selvbiografier, altså fortællinger om sig selv, han skrev, kaldte Andersen Mit Livs Eventyr. Den indledes med ordene: "Mit Liv er et smukt Eventyr, saa rigt og lyksaligt!". Andersen afsluttede arbejdet med Mit Livs Eventyr den 2. april 1855, på sin 50-års fødselsdag. Afsluttet på denne runde dag blev bogen en slags status over hans liv og tid.

Ordet 'eventyr' kommer af det latinske ord 'adventura', der egentlig betyder en hændelse eller noget, der ankommer eller kommer til syne. Denne betydning af ordet kendte H.C. Andersen. Han betragtede sit forfatter-skab og sine eventyr i særdeleshed som en måde at forstå sine erfaringer på – ja, egentlig som en måde at leve og at forstå sit liv på. Mange af H.C. Andersens eventyr og historier skildrer forvandlinger, både det smukke i at forvandle sig som fx fra en havfrue til en smuk, ung kvinde, men sandelig også den dybe smerte og omkostning, som følger med. Både den fantastiske historie i at blive en smuk svane og den lidelsernes vej ad hvilken den grimme ælling må vandre for at nå dertil.

H.C. Andersen (1805 – 1875) oplevede sin egen forvandling fra fattig opvækst i Odense til berømmelsen som kunstner og forfatter. Han kaldte det som sagt for sit livs eventyr. Men han fortæller også i Mit Livs Eventyr om omkostninger og smerte. Han kalder sig selv for en sumplante, der har rødderne fast plantede i sump og stinkende mudder, mens stængler og blade strækker sig mod solen, men uden at nå frem! H.C. Andersen kendte og beskrev rejsen gennem samtiden som en rejse mod lyset, men også en rejse præget af angst og omkostninger. H.C. Andersen var, hvad vi i dag ofte kalder en mønsterbryder.

Den tid, hvori Andersen levede og skabte sit kunstværk i - det han altså kaldte "Eventyrets Tid" - var karakteriseret ved en række store spring i den sociale, politiske og teknologiske udvikling. Det var spring og udviklinger, Andersen registrerede, og som han omsatte til forunderlige eventyr og historier.

Samfundsændringer

På den tid, hvor Andersen levede og virkede som kunstner, forvandlede en lang række ellers traditionelle forestillinger om, hvad fællesskaber var, og hvad der betingede dem. Europa forvandlede sig voldsomt i løbet af 1800-tallet. Fra at være et Europa præget af en række mere eller mindre enevældige konge-, kejser- eller

1 Johs. Nørregaard Frandsen: Professor, leder af H.C. Andersen Centret, Syddansk Universitet

2 Dryade – skovnymfe i den græske mytologi. "Dryas" betyder "træ" på græsk

3 Ambivalens – modstridende følelser eller holdninger

hertugdømmer består Europa nu i stigende grad af såkaldte nationalstater. De nye, nationale fællesskaber og stater opstår ofte med udgangspunkt i forestillinger om en særlig folkelighed, historie og kultur, der binder det fælles sammen. Et eksempel på denne proces er Tyskland, der i begyndelsen af århundredet består af en række selvstændige hertugdømmer, men som ikke mindst med udgangspunkt i fælles sprog (tysk) og fælles historie smedes om til en nationalstat.

Danmark undergår ligeledes en dramatisk forvandling. Ude på landet, hvor 90 % af befolkningen levede, opløstes de gamle landsbyfællesskaber i kølvandet på en gigantisk ændring af den måde, hvorpå jord var fordelt blandt bønderne. På landet ændrede landboreformerne de gamle forestillinger om, hvad et fællesskab var. I byerne undergik håndværk og handel store forandringer. Således kom det gamle laugsvæsen, der var en slags faglige fællesskaber og monopoler⁴, stærkt under pres af en gryende liberal⁵ markedsøkonomi. Gamle privilegier faldt, mens nye markeds- og konkurrencebetingelser udviklede sig. Hvad angik familie- og privatliv bredte den opfattelse sig, at familien udgjorde et særligt følelsesfællesskab, og at ægteskab hvilede på kærlighed mere end på praktisk indfrielse af slægtens behov for videreførelse. De nye familieopfattelser blev forstærket med forestillingen om, at det enkelte individ mere og mere opfattedes som centrum. Samtidig medvirkede nye teknologier og en begyndende urbanisering⁶ til ændringen af de kendte livsformer.

H. C. Andersen var både fascineret og skræmt af ændringerne. For ham blev eventyret og fortællingen det kunstneriske spejl, som gav form til hans oplevelse af de nye forestillinger. Andersen spejlede tidens store samfundsmæssige historier i sine små historier og eventyr.

Politiske ændringer

På det politiske niveau skete der ligeledes store ændringer. I år 1800 stod dobbeltmonarkiet Danmark-Norge med hertugdømmerne Schleswig, Holsten og Lauenborg samt flere oversøiske kolonier i en stærk magtposition med en magtfuld flåde. Men i årtierne frem til 1870 gennemlevede Danmark imidlertid en række katastrofale begivenheder. Danmark valgte en uheldig alliance med den franske kejser Napoleon, der førte til, at den overlegne engelske flåde nedkæmpede og erobrede den danske ved slag på Reden i 1801 og i 1807. Dermed tabte Danmark sin position som flådemagt. Det efterfølgende kaos med blandt andet en statsbankerot i 1813 førte til tabet af Norge i 1814. I sidste halvdel af 1800-tallet, i 1864, tabte Danmark en endnu mere fatal krig mod Tyskland, og mistede Schleswig, Holsten, Lauenborg. Fra da af har Danmark været et af Europas små lande, en småstat, men et land som ved stærke indre kræfter siden rejste sig. Men dermed er vi fremme ved indgangen til det 20. århundrede. En af grundene til at Danmark indlod sig på den fatale krig mod Tyskland i 1864 var, at der i disse år blomstrede en udtryksfuld kultur- og nationalfølelse i Europa, herunder i Danmark. 1800-tallet er en periode i Europa med stærk 'nation-building'. Danmark oplevede således i 1830'erne og 40'erne en tid, som eftertiden har kaldt den danske 'Guldalder', fordi den var præget af betydelig kulturel, kunstnerisk og videnskabelig rigdom. Det er på denne tid, filosofen Søren Kierkegaard lever, skriver sine værker og anses for at grundlægge den filosofiske eksistentialisme⁷.

Andersen hører som sagt til Guldalderen og udgav blandt andet sine første eventyr, "Eventyr, fortalte for Børn" i 1835. Billedhuggeren Bertel Thorvaldsen og de største danske malere, Købke og Eckersberg, virker i denne periode, ligesom digteren og pædagogen N.F.S. Grundtvig. Videnskaben trivedes, og således opdagede H.C. Ørsted elektromagnetismen⁸ - der var en forudsætning for den senere elektrificering af industrien.

Samtidig med denne kunstneriske, kulturelle og videnskabelige rigdom var et flertal af danskere fattige! Der opstod af forskellige grunde et folkeligt pres mod den enevældigt regerende konge for at han skulle dele magten med folkelige repræsentanter. Det førte til, at Danmark i 1849 fik sin første Grundlov, der garanterer borgerlige rettigheder for den enkelte, så som ejendomsret, ytringsfrihed, politisk frihed samt frihed til at praktisere religion

4 Monopol – eneret til køb og salg af givne produkter

5 Liberal – af la. 'liber', fri

6 Urbanisering – betegner en udvikling, hvor en stigende andel af befolkningen i et givet område lever i byer

7 Eksistentialisme – en filosofisk retning, der sætter individet og dets eksistens i centrum

8 Elektromagnetismen beskriver de sammenhænge, der er mellem elektriske strømme og magnetiske felter

og tro. Den ellers enevældige kong Frederik den 7. indførte ved lov af 5. juni 1849 demokratiet⁹ i Danmark, og det skete uden revolution¹⁰ eller blodige kampe, som der ellers havde været i andre europæiske lande. I begyndelsen var der tale om et demokrati for et fåtal af befolkningen, men siden udvidede en række ændringer af Grundloven det demokratiske system. Således indførtes parlamentarismen¹¹ i 1901, ligesom kvinder fik stemmeret i 1915. Forud for og efter demokratiets indførelse i 1849 dannedes en omfattende bevægelse især i landets store bondebefolkning, der på mange måder kom til at præge og forme det særlige ved det danske folkestyre. Grundtvig spillede således en stor rolle for en stærk folkelig bevægelse blandt bønderne og for etableringen af en række folkehøjskoler, der skulle lære ungdommen på landet at være samfundsborgere. Det er disse unge mennesker, der er født på landet, som især kommer til at opbygge et nyt Danmark efter krigen mod Tyskland i 1864, hvor landet næsten blev halveret i størrelse.

Teknologisk udvikling

H.C. Andersen var dybt interesseret i den udvikling, som i hans samtid fandt sted inden for teknologi og naturvidenskab. Den britiske instrumentmager James Watt (1736 – 1819) fik i 1774 den første dampmaskine til at virke. Denne maskine var forudsætningen for den senere industrialisering, men også for nye, revolutionerende transportformer som dampskibet og damplokomotivet.

H.C. Andersen oplevede og beskrev med en vis begejstring udviklingen af disse 'undere'. Han hyldede således damplokomotivets kolossale muligheder blandt andet i rejsebogen *En Digters Bazar* fra 1842, hvor han beskriver farten og kraften som eventyr. I andre historier, som fx i "Om Aartusinder", fantaserer han over mulighederne for, at mennesket kommer til at bevæge sig gennem luften "paa Dampens Vinger igjennem Luften hen over Verdenshavet!", mens han dog samtidig, med forbløffende forudseenhed, harcelerer over overfladisk amerikansk måde at være turist på. Elektromagnetismen blev som nævnt opdaget og beskrevet af den danske fysiker H.C. Ørsted (1777 – 1851), som i øvrigt var Andersens nære ven gennem mange år. Elektromagnetismen skabte en teknologisk revolution både som drivkraft i fx elektromotoren og som grundlag for udviklingen af telegrafen, der blev den første globale kommunikationsteknologi, idet der i 1860'erne og 70'erne blev skabt kabelforbindelser mellem Europa og Kina samt mellem Europa og Nordamerika. H.C. Andersen var begejstret for og fascineret af mulighederne i de nye, tekniske fremskridt. Han var imidlertid samtidig skræmt over de forandringer, de skabte og forårsagede. I historien "Det nye Aarhundredes Musa" (1861) samt i omtalte "Dryaden" kalder han dampmaskinen for "mester Blodløs" og antydte derved, at dampen og dens kræfter savnede sjæl og de værdier, som tjente mennesker bedst.

Nye tankestrømninger

Fra og med indgangen til 1800-tallet begynder nye tankestrømninger at præge dele af Europa. Man kan tale om, at der sker en udvikling eller overgang fra oplysningstiden¹² med dens idealer om fornuft og rationel, kritisk tænkning til den såkaldte romantiske periode¹³. I kunst og litteratur betyder det en overgang fra fokus på viden og fornuftens regelsæt til romantikkens friere dyrkelse af følelser, individuel fantasi og af sammenhængen mellem ånd og natur. Det individuelle menneske med dets rige følelsesliv, eksistens og udvikling bliver mål for dannelse og formning af personligheden. Inspirationen til den danske romantik kom i høj grad fra Tyskland, hvor en forfatter som Johann Wolfgang Goethe (1749 – 1832) havde introduceret sider af den romantiske tænkning. Det var dog især tyske historikere og filosoffer som J.G. von Herder (1744 – 1803) og F. W. J. Schelling (1775 – 1854), der med deres bøger og tanker inspirerede til nye forståelser af begreber som folkelighed og nation,

9 Demokrati – folkestyre

10 Revolution – (voldelig) omvæltning

11 Parlamentarisme – en statsform, hvor en regering skal have et flertal eller ikke må have et flertal imod sig i parlamentet

12 Oplysningstiden – en periode i Europas historie (ca. 1690 – 1800). Begrebet 'oplysning' hentyder til, at filosofien og naturvidenskaben udvidede menneskets viden om verden og brugte resultatet til at sætte spørgsmålstegn ved autoriteter som kongemagt og kirke

13 Romantikken – en kulturstrømning i Europa ca. 1800 – 1870. Romantikken opstod som reaktion mod den fornuftstro materialisme og dens mekaniske verdensbillede. Romantikerne hævdede, at følelsen var kernen i tilværelsen

videnskab og kunst. Der er hos dem og andre samtidige tænkere en forestilling om en stor og altomfattende sammenhæng, en åndens sammenhæng, der gennemstrømmer alt, og som skaber en slags helhed, hvis man er i stand til at tolke og forstå den. Det er en ung tysk-dansk filosof ved navn Heinrich Steffens (1773-1845), der regnes for den, der bringer inspirationen fra de tyske romantikere til Danmark. Her er det eksempelvis digtere som Adam Oehlenschläger (1779-1850), Schack von Staffeldt (1769-1826), B.S. Ingemann (1798-1862) og N. F. S. Grundtvig (1783-1872), der bliver repræsentanter for en romantisk digtning, der først kan kaldes universel i sit sigte, men som dernæst bliver en mere nationalromantisk præget litteratur.

Den såkaldte romantiske periode indvarsles som sagt omkring 1800 og udvikler sig først i litteraturen, filosofien og kunsten som en stærkt idealistisk forestilling om den universelle ånd, der gennemtrænger alt. Siden bliver den romantiske forestilling i høj grad knyttet til forestillinger om det nationale og det folkelige - som det, der binder fællesskaberne sammen. Romantikkens digte, fortællinger, romaner og skuespil omhandler emner som fortid, historie og det særligt danske. Dertil kommer i høj grad skildringer af kærlighed og af kunstnerens og fantasiens rolle. En særlig vinkel knytter sig til det, man kunne kalde 'opdagelsen' af barnet. Digtere som B.S. Ingemann, N.F.S. Grundtvig og altså H.C. Andersen skriver ikke bare om barnet, men til barnet, og ikke mindst måske til barnet i det voksne menneske! Fra midten af 1800-tallet udvikler romantikkens litteratur i Danmark sig i en mere realistisk retning, der ofte handler om tilværelsens skyggesider, jævnfør historier af Andersen som "Skyggen" og "Den lille Pige med Svovlstikkerne".

Nye tanker om uddannelse

Den danske teolog og forfatter N.F.S. Grundtvig¹⁴ har sat betydelige spor i den danske uddannelsestradition. Grundtvig sagde engang, at det menneske aldrig havde levet, som var blevet klog på noget, han ikke først elskede! Det blev en af forudsætningerne for en dansk pædagogik¹⁵, der byggede på den enkelte elevs erfaringer og forudsætninger.

Grundtvig og H.C. Andersen hørte som sagt begge til den periode, vi kalder Romantikken. Kærligheden, følelserne, fortællingerne og fantasien blev som omtalt opprioriteret i denne periode i 1800-tallet. Det samme gjorde individet. For Grundtvig skete det i en forestilling om, hvordan børn lærer, og hvordan unge mennesker tilegner sig viden gennem fortælling og ved at gøre sig erfaringer. Den samme inspiration gives med H.C. Andersen, der udviklede sin egen genre, hans særlige version af eventyret. Hos dem begge kommer barnet og det barnliges evne til at møde og yde en helt umiddelbar kærlighed og tro på kærligheden i centrum.

Barnet, barnets fantasi og barnets forestillingsevne bliver vigtige kategorier i forståelsen af, hvad lærdom og kunstnerisk erkendelse er. Den, der ikke som barn elsker sit stof, vil aldrig tilegne sig det. Sådan omtrent kan det udlægges både i pædagogikken og i kunsten. Der er i perioden en stærk forestilling om, at Barnet, geniet, kunstneren har særlig adkomst til fantasien og til lærdom.

¹⁴ Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783 - 1872) var en dansk teolog, forfatter, digter (særligt kendt som salmedigter), historiker, skolemand og politiker. Han lægger navn til grundtvigianismen og var en af initiativtagerne til folkehøjskolen

¹⁵ Pædagogik handler om, hvordan vi lærer, både som børn og som voksne